

Morsányi Bernadett

Rekonstrukciós kísérlet[ek]

ADALÉKOK A DOHÁNY UTCAI LAKÁSSZÍNHÁZHOZ

A Múcsarnokban megrendezett *Más hangok, más szobák – rekonstrukciós kísérlet[ek]*, *A Balázs Béla Stúdió 50 éve* című kiállítás¹ mikrotörténeteket villantott fel „a BBS, a Kádár-rendszer kulturális közege, a hazai neoavantgárd és nem hivatalos művészeti szcéna, illetve a Múcsarnok kiállítás-történeti kontextusainak összefüggésében”.² A kiállítás „metszéspontjában álló” „hetvenes éveket” (1969–1981) – többek között – a *Színházak* elnevezésű tematikus filmcsoport képviselte, ennek keretében vetítették Dobai Péter *Lakásszínház* című munkáját.³ A kiállítással egy időben megjelent *BBS 50 – A Balázs Béla Stúdió ötven éve* című kötetben Schuller Gabriella a BBS és a magyar neoavantgárd színház kapcsolatáról szóló tanulmányában említést tesz a *Lakásszínház*ról, amely „nem az egyetlen, az underground kultúra szereplőire fókuszáló Dobai-mű”.⁴ A BBS Archivum honlapján⁵ – a kiállítás készítői ezt tekintették forrásnak – Dobai neve alatt három dokumentumfilm szerepel, az *Archaikus torzó* (1971), az *Együtthatók* (1973) és a *Lakásszínház* (1975). Az *Együtthatók* esetében a gyártási éven (1973) és a formátumon (16 mm) kívül más információ nem olvasható, megtekinthető DVD-kópiát sem mutat a katalógus. A *Lakásszínház*hoz tartozó magyarázat viszont a dokumentumfilm hosszát (39 perc) s az operatőrök személyét is jelöli (Dobos Gábor, Lugossy István).

2001-ben egy interjúban Dobai a Balázs Béla Stúdióban folytatott tevékenységére visszaemlékezve elmondta, hogy az *Archaikus torzó* című film betiltása után a stúdió vezetőségétől négyszázezer forintot kapott egy újabb film, az *Együtthatók* forgatására, amit végül nem sikerült standardizálni, „mert súlyos dolgok voltak benne, például hogy leforgattunk egy május elsejét, több kamerával, és lehetett látni, hogy annyira részegek a munkások, hogy elejtik az *Éljen a szovjet–magyar barátság!* transzparenst. Egy munkáskórus is szerepelt a filmben – szakadt arcok, sör, minden –, [...] s énekelték, hogy *Verd le magadról a munka porát...* [...] Aztán egy írószövegségi ösztöndíjjal elmentem Kubába – gondoltam, úgyis minden filmet betiltanak –, a BM pedig ezalatt a forgatott anyag nagy részét ellopta. Csak a Halász Péterék lakásszínházáról forgatott anyag maradt meg, mert azt Komlósi Annamária eldugta.”⁶ Az idézett interjúból egyértelműen kiderül, hogy a BBS Archivum katalógusában különálló dokumentumfilmnek jelölt *Lakásszínház* valójában az *Együtthatók* című – a szerző

műfaji megjelölése szerint⁷ – kisjátékfilm megmaradt része. A BBS-émlékkönyvben megjelent *In loving memory...* című esszében Dobai részletesebben ír az *Együtthatókról*, az „igen reprezentatív szereplőgárdát”⁸ is felsorolja, Halász Péter társulatán kívül Erdély Miklós, Pauer Gyula, Halász Arisztid, Herényi Gabriella, Hajas Tibor és Szentjóbgy Tamás is szerepelt a filmben, valószínű, hogy Schuller Gabriella erre az alkotásra utal mint „másik” olyan Dobai-műre, amely az underground kultúra szereplőire fókuszál.

György Péter a kiállítást megnyitó beszédében azt a folyamatot emelte ki a BBS hetvenes évekbeli történetéből, amelynek során a nem professzionális filmesek és a neoavantgárd képzőművészek is bekerültek a Stúdióba. „Az új médiumok iránt érdeklődő vizualisták, illetve a szabadság formái és lehetőségei iránt érdeklődő avantgárd alkotók érdekei, érdeklődése, életformája, tájékozódási horizontja – különös módon számtalan síkon összetalálkozott, összefüggésbe került egymással: s ennek a nem várt találkozásnak önmagán túlmutató jelentősége az, amelynek interpretációjára, dokumentálására ez a kiállítás is vállalkozik. [...] Minthogy a neoavantgárd közeg, a mai ellenkultúra számára a Múcsarnok érthető, interpretálható hely, ezért azt remélhetjük, hogy az itteni vetítések, a kiállítás mint rekonstrukciós kísérlet segítenek az új nemzedéknek, hogy megértse az elsüllyedt szigeten történeteket, s az Atlantisz túlélőit, a szemtanúkat, akik közé részben én is tartozom, hirtelen otthonra leljenek ezek között a falak között – a nosztalgia szellemének rémes giccse nélkül.”⁹

¹ A kiállítás 2009. december 16. és 2010. február 21. között volt látogatható.

² Olvasható a *BBS 50, Más hangok, más szobák* című katalógusban.

³ Donáth Péter – Dobos Gábor: *Élet-formák* (1975), Najmányi László: *A császár üzenete* (1975), Szomjas György: *Gyakorlatok* (1973), Szirtes András: *Wojzeck* (1979) és Saár Tamás: *Kisszínpadon nagy színház* (1999) című filmje mellett.

⁴ Schuller Gabriella: A játék hatalma: a hatalom újrájátszása. A BBS és a magyar neoavantgárd színház. In *BBS 50 – A Balázs Béla Stúdió 50 éve*. Szerk. Gelencsér Gábor. Múcsarnok, Balázs Béla Stúdió, 2009, 222.

⁵ <http://www.bbsarchiv.hu/?module=movies&action=movie&mid=445>

⁶ Muhi Klára: Gettó, egyetem, politikai csatatér. A BBS első két évtizede. Beszélgetés. *Filmvilág*, 2001/12. 10.

⁷ Dobai Péter: In loving memory of BBS. Egy ifjú nemzedék, egy immár időben messzi Magyarországon, a hatvanas–hetvenes évek fordulóján, filmkamerával. In *Balázs Béla Stúdió 1961–2001*. Szerk. Antal István, Deák László, Kodolányi Sebestyén. BBS, Orpheusz Kiadó, 2002, 66.

⁸ Uo.

⁹ György Péter: *Balázs Béla Stúdió – ötven év után*. In www.mucsarnok.hu

Részlet egy Dobai Péterről szóló disszertációból.

Halász Péter

A kiállítás készítőit¹⁰ elsősorban a képzőművészeti, formai, vizuális szempontok érdekelték, ezért a dokumentaristák kevésbé leltek otthonra a Múcsarnokban. A Duna Televízió *Indexre téve – egy műsor a zsarnokságról* című beszélgetős sorozatának második részében Vitézy László arról beszélt, hogy a BBS-kiállításon a „hetvenes évekből” – leszámítva Szalai Györgyvel készített *Leleplezés* (1979) című dokumentumfilmjét – nem szerepelnek dokumentumfilmek, pedig az új nemzedék a „valóságfeltáró filmek” alapján érthetné meg, rekonstruálhatná a Kádár-rendszert.¹¹ S valóban, a kiállításon a hetvenes éveket felidéző II. teremben csak két vetítőbox volt felállítva, az egyikben a már említett *Leleplezés*, a másikban Erdély Miklós *Verzió* (1979) című kísérleti filmje volt látható. A szobában elhelyezett tévéinstallációkon pedig a *Színházak* és a *Széplányok*¹² tematikus csoportok filmjeit vetítették. A terem fényképanyagát Dobos Gábor archívumából válogatták, a képeken leginkább az avantgárd művészvilág képviselői szerepeltek, de hangsúlyos helyet kaptak a Dohány utcai lakásszínházról készült felvételek is. Ebben a környezetben vetítették az *Együtthathatók Lakásszínház* tételét, melyhez Koós Anna írt jegyzetet.

„Dokumentumfelvételnek álcázott jelentés három budapesti eseményről a hetvenes évek elején.

A Halász Péter és Koós Anna Dohány utca 20. negyedik emeletén bérelt lakásán rögtönzött akciók, a május elsejéi felvonulás, és a Mini együttes szabadtéri rock-kon-

cert felvételeit a bohócosra festett szemű fiatal lány, Herényi Gabi szobráshallgató kóborlása és célzatos találkozásai kötik össze. A színtársulat 1970-től 1972-ig Kassák Ház Stúdió, a betiltást követő négy évben Dohány utca, vagy szimplán »Halászház«, az 1976-os kivándorlás utántól »nyugaton« Squat Theatre névre hallgatott. Az 1977 és 1981 között kirakatszínpadra kitárlt három előadás sikerrel szerepelt számos európai fesztiválon, New Yorkban pedig a Village Voice OBIE díját nyerte el háromszor. A színtársulat közös munkája 1985-ben megszűnt. A rendszerváltás után Halász Péter és Bálint István visszatért Magyarországra. Halász Péter 2006 tavaszán, Bálint István 2007 őszén hunyt el.

A »Madarak és...« című előadás akcióinak beállított felvételére 1973 őszén egy késő éjszaka került sor. A laza szerkezetű jelenetsorozat a boglári kápolnában indult útjára: éneklő Pietà szobor – Buchmüller Éva és Can Togay, újságcikket olvasó félszemű kolduló tangóharmonikás – Breznyik Péter, hosszában félmeztelen férfi egyhelyben álldogálva – Halász Péter, magzatpozícióban hátán fekvő férfi – Bálint István, anya gyermekének altatódalt énekel – az azúri partizánokat – Koós Anna.¹³

A filmezés idején, alig egy hónapja, hogy a balatonboglári kápolnát a rendőrség befalazza. Ma már nyílt titok, hogy ezidőtájt a BM kulturális elhárítása fel akarja számolni a tiltottság ellenére is játszó lakásszíntársulatot. Két tanulmányt készített az együttes működéséről. Az egyiket Bódy Gábor írja, aki kollégájához, Dobai Péterhez hasonlóan nem látogatja előadásainkat. A filmre vett interjúk – Breznyik Péterrel, Halász Péterrel, Bálint Istvánnal és Koós Annával – szerepelnek Bódy jelentésében, melynek címe »Színház a föld alatt«. Decemberben letartóztatási parancsot adnak ki az interjúalanyok három férfi tagja ellen, a nőt felmentik a cseccsemő miatt. A filmnek nyoma vész. A kétezres években zártkörű vetítésen bukkan fel, a feliratozás nélküli képsor a »Lakásszínház« címet kapja, ami csak az első részre vonatkozhat és nincs köze a május elsejéhez vagy a Mini koncerthez – első nyilvános bemutatására jelen kiállításon kerül sor.”

Koós Anna *Színházi történetek szobában, kirakatban* című könyve nagyjából a kiállítással egy időben jelent meg,¹⁴ a Múcsarnokban olvasható írás a kötetben szereplő *két kéretlen krónikás*¹⁵ című fejezet lényegét foglalja össze. Koós Anna számára a sarokkő Bódy Gábor, úgy

¹⁰ A kiállítás kurátora Páldi Livia volt.

¹¹ Gulyás Gyula szerint a dokumentumfilmek szegény rokonként vesznek részt a kiállításon. Lásd *Indexre téve – egy műsor a zsarnokságról*. Műsorvezető Szikszai Rémusz, vendégek: Dárday István, Vitézy László, Kodolányi Sebestyén, Gulyás Gyula. Duna Televízió, 2010. január. 28. <http://www.dunatv.hu/musor/videtotar?vid=606254>

¹² A *Széplányok*-válogatásba tartozott Szomjas György: *Tündérszép lány*, Dér András, Hartai László: *Szépleányok* és a Neményi Mária szerkesztette *Társadalmi előítéletek* című ötrészes dokumentumfilm-sorozat.

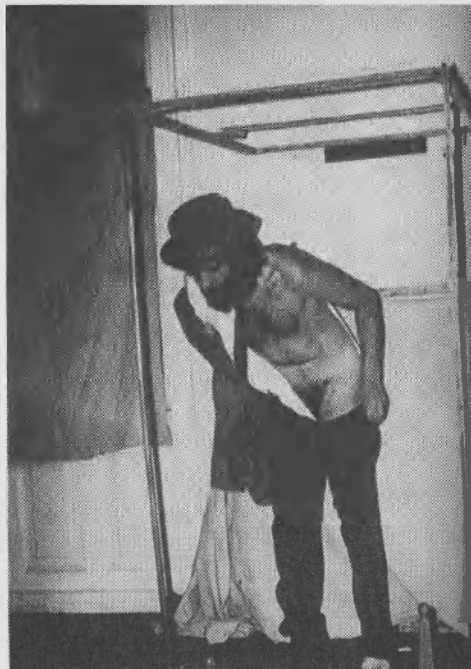
¹³ A SZÍNHÁZ Halász Péterrel foglalkozó tematikus számának (1991. október–november) mellékletében megtalálható a filmben látható jelenetek leírása (*Madarak és vörös vállpántok, Egy játék keletkezése*, 12–13. o., *Felkészülés meghatározatlan idejű együttlétre*, 10. o.).

¹⁴ A könyv bemutatója 2010. január 19-én volt az Eckermann kávézóban.

¹⁵ A BM kulturális elhárítása két tanulmányt készítettett a társulatról. Az egyiket Algol László, a másikat Bódy Gábor írta. Koós Anna őket nevezi két kéretlen krónikásnak.

Halász Péter
bábszínháza, 1972

is mint „Pesti” fn tmb¹⁶ „munkássága” volt, ezért a filmet – Dobai szempontjából kedvezőtlenül – olyan alkotásnak tekinti, amely a korabeli elhárítás tisztjeinek szól. A szerző a *Lakásszínház* kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy a Kádár-korszak III/III-as kulturális elhárítása a BBS-ben készült filmeket információs forrásnak használta. Fontos hangsúlyozni, hogy a „dokumentumfelvé-

telnek álcázott jelentés” megfogalmazással Koós a film korabeli szerepére utal, s nem arra, hogy a mű jelentésnek készült, illetve hogy Dobai ügynökként lett volna kollégája Bódynak.¹⁷ Koós Anna szerint Bódy családi és baráti köréből még mindig vannak olyanok, akik nem akarják tudomásul venni a rendező besúgó múltját, s akik tudomásul veszik, sem látják feltétlenül az összefüggé-

¹⁶ Bódy Gábor 1973 és 1981 között „Pesti” fedőnéven mint titkos megbízott jelentéseket készített a BM-nek.

¹⁷ A kiállításra írt jegyzetet és a könyvet olvasva számomra ez nem volt teljesen nyilvánvaló, ezért 2010 júniusában levélben kerestem meg Koós Annát. Gervai András viszont *Fedőneve: „szocializmus”. Művészek, ügynökök, titkosszolgák* című könyvében (Jelenkor, 2010) ügynöknek nevezi Dobait: „(Egyébként a *Mephisto* forgatókönyvét jegyző író is ügynök volt.)” (81.), de bizonyítani nem tudja, az íróhoz tartozó jegyzet szerint (amely az életrajzi adatok terén is pontatlan, Dobai nem 1970-ben, hanem 1965-ben kezdte meg tanulmányait az ELTE Bölcsészkarán) „munka- és szervezési dossziéja nincs meg” (327.). Dobai a litera.hu-n levélben válaszolt Gervai feltételezésére, lásd <http://www.litera.hu/hirek/va-pensie->

ro-szallj-gondolat A 2011-ben megjelent újabb kiadásban Gervai javítja a Dobaihoz tartozó jegyzet pontatlanságait, de a főszövegben tett állítását fenntartja.

¹⁸ „Bódy-»Pesti« esszéjében az arrogáns szarkasztikus hangvétel és a tudatlanságból fakadó adatkezelés arra enged következtetni, hogy a szerző bizott megrendelőiben, és nem gondolt arra, hogy fogalmazványa valaha is a kezünkbe kerül.” In Koós Anna: *Színházi történetek szobában, kirakatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009, 129. A 132. és 135. oldal között részletesen elemzi Bódy írását. Gervai András könyvében külön fejezetben (*A tüzes angyal*, 131–147.) tárgyalja Bódy Gábor ügynöki munkásságát. Bódy jelentéseit elemezve Gervai is megjegyzi, hogy a rendező többnyire „negatív, pejoratív, nemritkán kifejezetten gonoszkodó megjegyzéseket tett” (131.).

seket, pedig a [„Holt színház” – Kulturális vákuum] című írás esetében nem elhanyagolható tényező, hogy jelentésnek készült. Az esszét a szerző a társulatra nézve sérelmezhető és pontatlan állítások miatt elemzi részletesen.¹⁸ Bódy írását Koós

Anna először a kilencvenes években olvasta New Yorkban,¹⁹ de ekkor még nem jött rá arra, hogy a rendező melyik dokumentumfilmre utal. 2003-ban, egy magánvetítésen látta viszont a filmet. „Kaptam ajándékba egy immár DVD-re átirított példányt »Dohány utca – Szobaszínház. Dobai Péter filmje 1973« címmel. Kiderült, hogy a film nem rólunk szól, és nem dokumentumfilm, noha jellegzetes Dobos Gábor-stílusban fényképezett dokumentumfelvételek tarkítják.”²⁰

1976. január 20-án a Belügyminisztérium kulturális alosztályának négy évig tartó zaklatása után a Dohány utcai lakásszínház fele, Koós Anna, Halász Péter, két és fél éves kislányuk, Galus, valamint Breznyik Péter elhagyta Magyarországot.²¹ Koós Anna nézőpontjából Bódy, „a filmrendezőnek készülő karrier-besúgó”²² a társulat megsemmisítését „célzó kampányba kapcsolódott be”,²³ s a felvétel készítését is ehhez a kampányhoz köti, ezért a forgatás körülményeire s Dobaira sem emlékszik szimpátiával.

„Dobai Péter soha nem jött előadásra, és nem ismertük egymást. Nem rajongtam a »dokumentarista« vállalkozásért, és nem értettem, miért akarta mindenáron felvenni éppen ezt az előadást és éppen ez idő tájt. Nem gondoltam, hogy a *Madarak és...* szerencsés választás, tartottam tőle, hogy az eredmény sírni való lesz. Képlékeny szerkezete miatt ezt az előadást értelmetlen filmszalagra rögzíteni. Azért engedtünk végül is az unszolásnak, mert azt reméltük, minden, ami körülöttünk és velünk történik, a tiltás feloldásához vezethet.”²⁴

Koós Anna visszaemlékezése szerint Dobai többször felhívta Halász Pétert, hogy mikor lenne alkalmas a forgatás. „Egyik nap, miután lement a rendes esti előadás, Dobai megkérte a nézőket, hogy akinek van kedve, maradjon ott a forgatáshoz, ami hajnali kettő körül kezdődött. Azért is furcsállottam, mert a teljes betiltottság állapotában, a boglári kápolna befalazása után, [...] a gang felé nyitott ajtó mellett, az utca felé letakart ablakokkal, óriási lámpák fényében forgatni fölösleges kacérkodás a veszéllyel. Miért tennénk fel mindent egy körvonalazatlan és megbízhatatlan filmforgatásra? Dobai a felvétel végén mikrofont tartott Péter, Breznyik, István és az én orrom alá. Miért és kinek csináljátok? Nem gondoljátok, hogy ez elit színház? Nem tartotta magától értetődőnek, hogy a nyilvánosságtól eltiltott színház nem azon gondolkodik, hogy elitista-e vagy populista, hanem azon, hogy egyáltalán létezhet-e.”²⁵

Dobai az *In loving memory...* című esszében nem tárgyalja a Dohány utcában felvett epizódot, pedig a felvétel közel sem olyan magától értetődő, mint ahogy a szerző gondolja.²⁶ Koós Anna könyve egyfajta rekonstrukciós kísérlet, a társulat egykori előadásait szinte láttatja az olvasóval, s Dobai filmjének képsorait is nagy precizitással írja le. A kiállításra készült jegyzet s a könyvben olvasható leírás azért (is) fontos, mert a felvételen látható alakok azonosítása mellett az epizódok közötti szálak összekapcsolására is kísérletet tesz.²⁷

„[...] Dobai olyan nézőket is toborzott, akik nem hiszem, hogy az esti előadáson véletlenül megjelentek és órák múlva visszatértek volna. Látni Erdély Miklóst, Hajas Tibort, feleségét, Pankát, az előszobában ül Szentjőby Tamás, Moldován Domokos fényképez, Adrienne is felvillan egy pillanatra. Mindenesetre a filmen Herényi Gabi, főiskolás szobrász-növendék, aki többször is eljött előadásra még annak idején, a szobaszínház-előadást imitáló felvételeken néző, majd a május elsejei híradórészletek végén a tömegben feltűnik, és átvezet a domboldalon üldögélő rockkoncert hallgatói közé. Valakit keres a sokaságban. Nagy egyszínű zászlót lenget a kezében. Miután a nézők felszedelőzködnek, Gabi észrevesz valakit, és Haraszi Miklós

¹⁹ 1996-ban jelent meg Peternák Miklós szerkesztésében a *Végtelen kép, Bódy Gábor írásai* című kötet (Pesti Szalon Könyvkiadó).

²⁰ Koós Anna: *Színházi történetek szobában, kirakatban*, i. m. 131.

²¹ „Emlékszem, hiszen én voltam az egyik száműzött, tisztában voltunk azzal, hogy a »köz«, a valódi »köz« – a szomszéd, a házmester, a tömbbizalmi, aki MSZMP-tag, a szociális gondozó, a beépült házi spicli, a filmrendezőnek készülő karrier-besúgó, aki nem átalotta egyikünk-másikunk zsidóságát felróni, és az a megalázottságban felgyülemlett tömérdek irigykedés, gyűlölködés és rosszindulat, amit nézőink, barátaink és persze rajtuk kívül még jó egynehányan, mindhiába elutasítottak és nem gyakoroltak – kivét magából minket.” Uo. 16.

²² Uo.

²³ Uo. 128.

²⁴ Uo. 131.

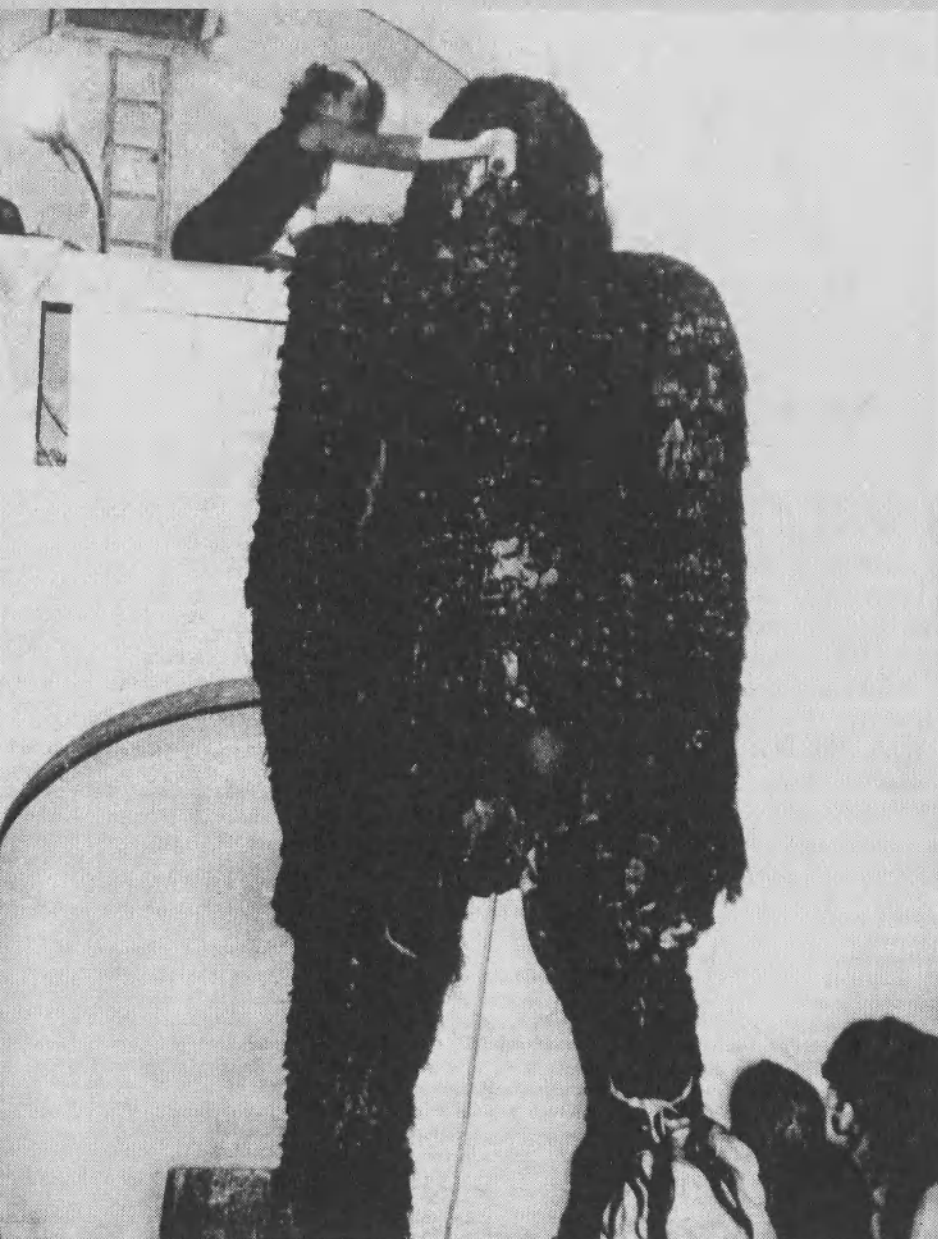
²⁵ Uo. 130–131.

²⁶ „[...] érdekes, hogy a kevés megmaradt anyagban éppen a Halász Péter lakásszínházában felvett, hosszú és nyomban a forgatás után megvágott anyagot felejtették ott az ügynökök. E feledékenységnek köszönhetően a Duna Televízióban, 2000-ben le is vetítették Halász Péter előadásának általam rögzített teljes anyagát, emiatt ezt a különben intakt, önmagában is megformálást nyert részét a filmnek itt nem is tárgyalom.” Dobai Péter: *In loving memory of BBS...*, i. m. 67.

²⁷ Schuller Gabriella is megpróbálja összekötni a szálakat, de a filmen látható alakokat nem tudja azonosítani (pl. Herényi Gabriellát „egy lány”-ként említi, Dobai Péter pedig „egy számunkra láthatatlan személy”, aki „kérdéseket intéz a csoport tagjaihoz”). Schuller Gabriella: *A játék hatalma: a hatalom újrarájátszása...*, i. m. 222.

A Lakásszínház előadásai

nyakába borul. Később Hajassal is összefut. A fiatal lány mosolyogva néz a kamerába. Vége.²⁸

Már korábban utaltam arra, hogy Koós Annát a kiállításra írt jegyzete miatt kerestem meg levélben.²⁹ Az ügyel kapcsolatban Dobai is kifejtette véleményét, levélben írt az *Együtthatók* című film „tragikomikus s főleg szomorú sorsáról”.³⁰ A „dokumentumfelvételnak álcázott jelentés” kijelentésre így reagált: „[...] én nem BM-tisztek megbízásából forgattam az *Együtthatókat* (s benne az ún. »Lakásszínház epizódust«), hanem saját nemzedékem, az akkor ifjú generáció a politikai hatalom által oly sokszor beszennyezett, megbélyegzett tiszta és bátor »barikádi körképének« szántam. Nem volt ez kis vállalkozás, de nem volt hatalmam ahhoz, hogy a sikeresen fölvetett filmanyagot meg tudjam védeni az utókor számára [...]»³¹

²⁸ Koós Anna: *Színházi történetek szobában, kirkatban*, i. m. 131–132.

²⁹ Koós Annától 2010. június 1-jén kaptam levelet.

³⁰ Dobai Pétertől 2010. június 2-án kaptam levelet.

³¹ Uo.

³² „Olyan tekercek, melyeknek anyagát 1972. május 1. ünnepén vettük fel, kamerákkal az integető pártvezetők előtt felvonuló tömegekbe vegyülve, továbbá olyan anyagoknak is örökre nyoma veszett, amelyeket egy nagy fémfeldolgozó üzemben vettünk fel egy munkáskórusról, mely mozgalmi indulók énekgyakorlatai közben, etc. Nem kétséges előttem, miféle »kezek« munkája volt ez a betérés a filmraktárba az említett filmtekercek eltávolítása céljából.

Az író hangsúlyozza, hogy a hatrészes filmnek nem a *Lakásszínház* című epizód volt a legfontosabb tétele, s nem is emiatt tiltották be a művet. A Filmfőigazgatóság a Ganz–MÁVAG-ban fölvelt, Acélhang nevű férfikórusról és a május elsejei felvonulás részeg munkásairól és munkásőreiről készített felvételeket kifogásolta. Dobai 1973 októberében kezdte meg kubai ösztöndíját, s 1975 elején tért vissza Magyarországra, ekkor már a BBS raktárában őrzött *Együtthatók* mind a hat részéből több tekercs kép- és hanganyag hiányzott.³² A film vágatlan volt, nem volt standardizálva, bizonyos helyen a kép hiányzott, máshol pedig a képsorokhoz tartozó hang. Az író nem tudja, hogy ki ragasztott a *Lakásszínház* 29 perces anyagához néhány percet a május 1. epizódból s az ugyanazon a május elsején felvett Gellért-hegyi koncertből. A ma látható 39 perces felvétel tehát nem az eredeti elgondolást tükrözi. Dobai visszaemlékezése szerint az *Együtthatókat* 1972–73-ban forgatta, s tartott egy nyilvános vetítést, amelyen Halász Péter is jelen volt.³³ Az *Artpool* adatbázisa szerint a film bemutatójára 1975. április 29-én került sor, a kronológia készítője, Szőke Annamária résztvevőknek Erdély Miklóst, Pauer Gyulát és „Halászekat” jelöli.

Az *In loving memory...* című esszében Dobai kitér az *Együtthatók* egy „igen allergikus”³⁴ részére, „amelyben Erdély Miklós, Pauer Gyula, Halász Arisztid azon vitatkoznak, hogy létezik-e egyáltalán »szocialista realizmus«, akár az irodalomban, akár például a képzőművészetben. Azzal érveltek, hogy mennyire hasonlatosak egymáshoz heroizmusban, pátoszban, mítoszteremtésben a *hitleri* és a *sztálini* »alkotói években« készült köztéri szobrok, domborművek, freskók, festmények.”³⁵ A filmnek ez a része sem maradt meg az utókor számára, Erdély Miklós arca csak a lakásszínházban készített felvételen villan fel egy pillanatra. Dobai Péter visszaemlékezését és Koós Anna könyvét, jegyzetét olvasva a filmnek öt tétele rekonstruálható (a Ganz–MÁVAG-ban fölvelt férfikórusról, a május elsejei felvonulás, az ugyancsak május elsején felvett *Mini*-koncert, a Dohány utcában készített *Lakásszínház* című epizód s Erdély Miklós, Pauer Gyula és Halász Arisztid vitája a szocialista realizmusról).

A Kádár-rendszer kulturális közegében lejátszódó mikrotörténetekből az egész korszakra lehet következtetni. Az *Együtthatók* példája azt mutatja, hogy akár egy film történetének rekonstruálása esetében is több nézőpontot kell megvizsgálni. Bódy Gábor 1973 novemberében készített *Színház a föld alatt* című jelentésének³⁶ köszönhetően Dobai alkotása (Koós Anna olvasatában) a Dohány utcai színház elleni kampány részévé válik, melynek következtében a társulat 1976-ban elhagyja Magyarországot. Az író felől nézve is sorsfordító, sőt az életmű alakulását is meghatározó tényező az *Együtthatókkal* történtek: Dobai a film betiltása miatt fogadja el az Írószövetség kubai ösztöndíját, s másfél év után, mikor visszatér Magyarországra, „a kiskorú, intrikus, infantilis, imbecillis országba”,³⁷ már nem talál vissza a BBS-hez és alkotóköréhez, a „Balázs Bélá-s”, kollektív alkotások időszakát lezárja. Az *Együtthatókat* Dobai nemzedéki filmnek szánta, s a 39 perces film az utókor számára még ilyen formában is betölti ezt a funkcióját, hiszen egy letűnt kor (nemzedékének) dokumentumaként is értelmezhető.

Szkárosi Endre a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján hazánkat elérte második újavangárd hullám kutatása kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy „nagyon termékeny volna a korszak művészeti törekvéseiben részt vevőkkel emlékiratokat íratni, hangfelvételeket készíteni és archiválni, mert számos részletet valóban csak az emlékezet képes egyelőre számon tartani – a sokféle emlékezés eltérései ugyanakkor indirekt módon lehetővé tennék a pontosításokat vagy legalábbis a valószínűsítéseket”.³⁸

Koós Anna a maga részéről eleget tett ennek a feladatnak, levelében a *Lakásszínház* című epizóddal kapcsolatban újabb információkkal is szolgált. A *Színházi történetek szobában, kirakatban* című könyv bemutatóján Kozák Gyula szociológus és Lugosi Lugo László fényképész hívták fel a szerző figyelmét arra, hogy a filmet nem 35 mm-es anyagra forgatták,³⁹ hanem 16-mm-esre, s a lakásszínházban készült felvételen a kamera mögött nem Lugossy Istvánt, hanem Gulyás János operatőrt látni.⁴⁰

Tudták, mit kell okvetlenül elvinniük, hiszen a film forgatásának valamennyi helyszínén egymást váltó, látszólag a forgatásra kíváncsi személyek, valójában besúgók, BM-ügynökök álldogáltak, alig leplezve ottlétiük valódi célját.” Dobai Péter: *In loving memory of BBS...*, 67.

³³ Dobai Péter szerint Halásznak tetszett a film, s baráti kapcsolat alakult ki közöttük. Halász Péter később előadta az író *Tető* című novelláját, s 2003. október 11-én Dobai a Halász Péter vezette Városi Színház vendége volt. A szerzői esten szó esett az *Együtthatók* forgatásáról is, amire Halász pozitívan emlékezett vissza.

³⁴ Dobai Péter: *In loving memory of BBS...*, 70.

³⁵ Uo.

³⁶ Koós Anna könyvében (128.) felhívja a figyelmet arra, hogy a jelentés december 20-i dátummal szerepel, de ez csak az iktatás időpontja lehet. Bódy a tartótiszttel november 22-én és 26-án találkozott a Béke Szállóban, s már ekkor sor került a jelentés értékelésére.

³⁷ Dobai Péter 2010. június 2-án küldött leveléből idézek.

³⁸ Szkárosi Endre: *Gárdaground. Az avantgárd mentalitás és nyelvfelfogás alapkérdései a párhuzamos kultúra formálódásában*. In

uő.: *Mi az, hogy avantgárd. Írások az avantgárd hagyománytörténetéből*. Budapest, Magyar Műhely Kiadó, 2006, 54. Az ebben a kötetben található, *A tér mint művészetszervező erő. Experimentális színház, hangköltészet, plurilingvizmus* című tanulmányában Szkárosi felidézi Szomjas György *Kísérletek* (a BBS-Archívum honlapja szerint *Gyakorlatok*) című filmjét, amely a *BBS 50* kiállításán a *Színházak* tematikus filmsorozat részét képezte. A szerző több olyan mozzanatot említ, amely a felvétel megmaradt változatában nem látható. Uo. 24–25.

³⁹ A BBS-Archívum honlapján olvasható ez az információ. 2008. június 16-án Dobai Péter kérésére javítottam a *Szobaszínház* címen szereplő epizódot *Lakásszínházra*. A honlap csak az egyik operatőrt, Dobos Gábort jelölte, Dobai kérésére került oda Lugossy István neve is. 2008-ban még nem foglalkoztam az író munkásságával, ezért nem vettem észre, hogy az *Együtthatók* külön filmként s más időponttal szerepel a honlapon, a kiállítás idején jeleztem ezt, de ekkor már nem foglalkoztak az adatok pontosításával.

⁴⁰ Dobai Péter visszaemlékezése szerint Gulyás János csak mint Lugossy István segédje lehetett jelen a forgatáson, az író Lugossyrt kérte fel az operatőri munkára.